

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

Copus, A. K., de Lima, P. (eds.): Territorial cohesion in rural Europe. The relational turn in rural development (Routledge, New York, 2015, 278 o.)

KIRÁLY GÁBOR

KIRÁLY Gábor: ügyvivő szakértő, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Budapest; kiralyg@rkk.hu

Gábor KIRÁLY: executive expert, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Budapest; kiralyg@rkk.hu

A Területi kohézió a vidéki Európában címmel megjelent tanulmánykötet az európai vidék társadalmának és gazdaságának helyzetét, lokális és globális kapcsolatszerkezetét és a vonatkozó szakpolitikák megújításának lehetőségét mutatja be a regionális tudományok legújabb elméletein és értelmezésein keresztül. A kiadvány tizenkét tanulmánya túlnyomórészt az ESPON 2013 (European Observation Network for Territorial Development and Cohesion) európai uniós kutatási program eredményeinek átfogó közlése. Ez a nagy ívű kutatási program az európai területi fejlődés sokszínűségének feltárását és megértését jelölte meg legfőbb feladatául, ami egy széles összefogással létrejött nemzetközi kutatóközösség, köztük a Regionális Kutatások Intézete számos kollegájának összehangolt munkáját ölelte fel.

A kötet legfontosabb üzenete, s egyben a tizenkét tanulmány kiindulópontja: a vidéki életet, tereket, közösségeket övező sztereotip gondolkodás ma már nem határozhatja meg sem az akadémiai, sem a politikai diskurzusokat. A tanulmányok szerzői saját kutatási tapasztalataik és a szakirodalom átfogó feldolgozása alapján mutatják be, hogy az európai vidéki terek már nem elsősorban alapanyag-előállító, lakóhelyet és természeti erőforrást nyújtó funkcióik miatt érdekesek, ahogy ma már az elmaradottság és fejletlenség sem minden esetben társítható a vidékhez. Ezzel szemben a kortárs akadémiai érdeklődés területi, társadalmi és gazdasági szempontból is sokszínű, különböző pályákon mozgó vidéki területekkel foglalkozik, amelyek külső és belső kényszerek mentén folyamatosan átalakulnak, és horizontális vagy vertikális hálózatokon keresztül kapcsolatba lépnek egymással és a külvilággal. A szerzők e változó vidék

néhány dimenzióját ragadják meg, amit minden esetben szakpolitikát érintő következtetésekkel egészítenek ki.

A kötet tanulmányai közötti kapcsolatot a *relációs fordulat* (relational turn) és ezzel szoros összefüggésben az új vidéki gazdaság (new rural economy) koncepciók használata jelenti. Azzal, hogy ez a két megközelítés lett a tanulmányok elméleti középpontja, a szerzők a vidékkutatások jövőbeni kérdésfeltevéseihez mutatnak irányt. További közös pont, hogy a tanulmányok zárógondolatai a legtöbb esetben az európai vidék- és területfejlesztési szakpolitikai koncepciók felülvizsgálatának szükségessége mellett érvelnek, amelyhez a szerzők értékes háttérrel biztosítanak a kötetben közreadott hatalmas tudás- és tapasztalatanyaggal.

A kötet első öt írása az európai vidékfejlesztési és kohéziós politika koncepcióinak változásait tárgyalja, a következő négy tanulmány az európai vidék demográfiai, munkaerő-piaci, gazdaságföldrajzi és mezőgazdasági átalakulását mutatja be, míg az utolsó három dolgozat összegző jelleggel tesz javaslatokat a legfontosabb beavatkozási pontokra, különös tekintettel a társadalmi egyenlőtlenség és a szakpolitikai programtervezés és végrehajtás megújításának szükségességére.

Andrew K. Copus jegyzi a kötet első tanulmányát (Introduction: from rural development to rural territorial cohesion), amely programadó jelleggel mutatja be az új vidéki gazdaság megközelítését napjaink európai vidéki tereinek tipizálásán keresztül. Az új vidéki gazdaság fogalma a nyolcvanas években kialakult új gazdaság (new economy) megközelítésére rezonál, azzal a különbséggel, hogy kifejezetten a vidéki gazdaság gyökeres szerkezetátalakulását foglalja keretbe. Ezek a mélyreható változások lépésről lépésre írják felül a vidéki gazdaság leírására használt olyan szakpolitikai és akadémiai sztereotípiákat, mint a mezőgazdaság meghatározó szerepe, az alacsony népsűrűség és elvándorlás, a függő helyzet a kompenzációs forrásoktól és támogatásoktól. Ebbe a sorba tartozik továbbá a vidéki munkaerőpiacot jellemző alacsony szintű humán tőke és aktivitási ráta, vagy éppen a magas szintű önfoglalkoztatás és az ezzel szoros kapcsolatban álló rejtett munkanélküliség. Ezzel szemben az új vidéki gazdaság ezektől lényegesen eltérő jellemzőkkel rendelkezik: régiókon és országokon átívelő, földrajzi távolságokat figyelmen kívül hagyó üzleti hálózatok, tudásalapú gazdaság, mobil, jól képzett városi munkaerő bevándorlása, alternatív mezőgazdasági rendszerek kialakulása vagy az agrárgazdaság jelentéktelenné válása és a többszintű kormányzás folyamatos térnyerése.

Az új vidéki gazdaság terminológiáját a tanulmány három vidéktipológiában mutatja be. Kiindulási pontként a hozzáférhetőségen és a földrajzi távolságon alapuló osztályozást használja, majd bevezeti az EDORA (European development opportunities in rural areas) kutatás keretében létrehozott gazdaság- és teljesítményfókuszú vidéktipológiákat, melyek a kötet több tanulmányában a vidéki régiók összehasonlításának alapjául szolgálnak. A gondosan szerkesztett térképeken látszik, hogy az Európai Unió keleti és déli határán egybefüggő agrárdomináns régiók tömörülnek, ami a legtöbb esetben együtt jár a helyi gazdaság alacsony teljesítményével és a régiók társadalmi-gazdasági leszakadásával. A belső régiók

ezzel szemben alapvetően három vidéktípus mozaikjaiként rajzolódhatnak ki. Az agrárjellegű régiókhoz hasonlóan a főleg ipari termeléssel rendelkező régiókra az alacsony gazdasági teljesítmény jellemző, elsősorban a visszaszoruló, hagyományos ipari szektornak köszönhetően. Két típussal írható le a legjobban teljesítő régiók köre: egyrészt a fogyasztói vidék típusú régiókkal, ahol a turizmus teljesítménye, a természeti helyekhez való hozzáférés, illetve a multifunkcionális, diverzifikált, kis léptékű mezőgazdaság mutatói uniós átlag feletti, másrészt az erős szolgáltatói szektorral rendelkező térségekkel. A szerzők szerint várhatóan ezek azok a vidékek, amelyek a jövőben is sikeres pályán mozognak majd.

Thomas Dax (The evolution of European rural policy) részletesen nyomon követi az európai vidék- és regionális politika fejlődését a közös agrárpolitika és az Európai Regionális Fejlesztési Alap megszületésétől kezdve egészen az új tervezési időszakban bevezetett szabályozási rendszerig. A két szakpolitika történetének részletes és alapos áttekintése után megállapítható, hogy hangzatos és nagyravágyó célkitűzésekből sohasem volt hiány, de ezek általában nem tudták az éppen folyamatban lévő változásokat megérteni vagy a valós igényeket kielégíteni. Fontos megállapítás, hogy a természetéből adódóan interdiszciplináris területnek számító vidékpolitikában évtizedek óta az útfüggőség jelei mutatkoznak, ami annak az eredménye, hogy a szakterület a közös agrárpolitika és a kohéziós politika között ingadozik. Nem mellékes az sem, hogy a felülről lefelé építkező vidékfejlesztési szabályozási kereteknek ugyan állandó célja a területi különbségek figyelembevétele, de általánosan elismert sikereket a helyi potenciálok mozgósításában eddig jóformán csak a LEADER program tudott elérni. Ezek után érdekes lesz megfigyelni, hogy a 2014–2020 közötti tervezési időszak egyik újdonsága – a vegyes finanszírozású, közösségi irányítású helyi fejlesztési program – mennyire lesz sikeres.

Andrew K. Copus és Lisa van Well tanulmánya (Parallel worlds? Comparing the perspectives and rationales of EU rural development and cohesion policy) tulajdonképpen folytatja az előző tanulmányban megkezdett, az európai vidékfejlesztést leíró kettős diskurzus tárgyalását. A szerzők a kétezres évektől számítják a közös agrárpolitika második pillérének és a kohéziós politikának éles szétválását, ami a későbbiekben állandó értelmezési nehézséget okozott az illetékességi területekben. Az agrárpolitika részeként a második pillér elsősorban az elsődleges szektorhoz tartozó tevékenységek támogatásában képzei el a vidékfejlesztést, míg a kohéziós politika szerint a városokban összpontosul a regionális fejlődéshez szükséges erő, de ezt megfelelő szakpolitikai beavatkozással szét lehet teríteni vidéken is. A két különböző elképzelés integrációjára már az Európai Bizottság szintjén is látszanak törekvések, amelyek a koherencia jegyében próbálnak meg új irányt adni 2014 után az uniós vidék- és regionális fejlesztésének, elsősorban a vegyes finanszírozású (multifund) keretek kialakításával.

Akár az előző két dolgozat lezárásaként is értelmezhető a fejezet záró tanulmánya, amely a területi kohézió egyesült államokbeli és kanadai perspektíváját és működési elvét hasonlítja össze az európai példával (Pamela Lerick, Thomas G. Johnson és Judith I. Stallmann: Territorial cohesion: US and Canadian

perspective on the concept). Az előző tanulmányok európai fókuszja után érdekes látni, hogy milyen elvek mentén alakulnak a szakpolitikai döntések a tengerentúlon. Fontos tanulságokkal szolgál, hogy az aktív beavatkozást hirdető európai politika mellett létezik kevésbé centralizált, mindenekelőtt a liberális szabadságjogokat biztosító, előírások helyett tiltásokkal szabályozó amerikai politika, valamint az erős központi irányítás mellett is decentralizált, az interregionális transzfer- és kapcsolatépítést is kiemelten támogató kanadai területi politika.

A kötet második része az átalakuló európai vidékekről mutat négy érdekes látteleletet. Mats Johansson tanulmányából (Demographic trends in rural Europe) például megismerjük az európai vidéken napjainkban zajló demográfiai folyamatokat, különös tekintettel az elöregedés problémakörére. A szerző a szakirodalom legújabb megállapításai mellett az elérhető legfrissebb Eurostat-adatakra is támaszkodik, hogy vidéktípusok szerint strukturálva mutassa be a legfrissebb népesedési trendeket. Johansson tanulmányában az európai demográfiai fejlődés jól ismert fogalmaival (urbanizáció, reurbanizáció, dezurbanizáció) leírt huszadik századi narratíva szolgál kiindulópontként, hogy aztán az új vidéki gazdaság fogalmi keretébe ágyazva elemezze a jelenlegi demográfiai mozgásokat. A hivatkozott irodalom alapján az új vidéki gazdaság a helyi társadalom megújításaként is értelmezhető, hiszen az átalakuló gazdasági potenciál általában fiatal városi lakosság betelepülésével jár együtt. A *rurbanizációnak* vagy vidéki *dszentrifikációnak* is nevezett folyamatból profitáló vidékek jellemzően sűrűn lakottak és nagyvárosok vagy regionális központok közvetlen vonzáskörzetében fekszenek. Ezzel szemben a vidéki terek kiürülése távoli és lassabban fejlődő régiók esetében mutatkozik még mindig komoly veszélynek, és elsősorban olyan fiatalokat érint, akik már nemcsak országon belül, hanem akár határon átkelve adják fel vidéki életüket, hogy szerencsét próbáljanak Európa nagyvárosaiban. Fontos fejlemény, hogy a korábbi évtizedekkel szemben ez az elvándorlás már nem a klasszikus ipari központokat, hanem főleg az egyetemi városokat és egyéb metropoliszokat célozza meg.

A különböző vidéktípusokra bontott elemzésből megtudhatjuk, hogy az utóbbi évtizedek legjelentősebb népességfogyatkozása a központoktól távoli, periferikus vidékeken ment végbe. Különösen erősen jelentkezett ez a folyamat a posztszocialista átalakulás következményeként az új kelet-európai tagállamok ilyen vidékein. Ráadásul ezekre a vidékekre továbbra is az agráriumra épülő gazdasági szerkezet jellemző, ami a statisztikák szerint felerősíti a periferikus létből fakadó népességtaszító erőket. Ezzel szemben az új vidéki gazdaságot képviselő, erős szolgáltatói szektorral rendelkező vidékek nem meglepő módon népességnövekedéssel kezdték a kétezres éveket. A nagyvárosi közelségben sikeres, tudásalapú gazdasági tevékenységeket vonzó régiókat elsősorban Közép-Franciaországban, Észak-Németországban, Dél-Dániában, Dél-Svédországban, Közép-Angliában, Dél-Skóciában, illetve néhányat Spanyolországban és Olaszországban találunk. Kelet-európai tagállamok ebben a típusban csak a nemzeti fővárosok vonzáskörzeteivel szerepelnek.

Az Európai Unió számára napjaink egyik legfontosabb problémaköre a belső migráció és a bevándorlás. Philomena de Lima (Reconciling labour mobility and cohesion policies) dolgozata az előbbit veszi górcső alá és tárja fel elsősorban a 2004-ben csatlakozott kelet-európai nyolcabból induló, Angliát és Skóciát célzó munkavállalási célú migrációt. Saját kutatások eredményeiből és széles körű szakirodalmi feldolgozásából képet kapunk a vándorlási trendekről, a foglalkoztatási tapasztalatokról és az el- vagy bevándorlás okozta munkaerő-piaci változásokról, mind a küldő, mind a fogadó országokban. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a munkaerő szabad áramlásának hatását a kibocsátó országok vidéki tereire és társadalmára eddig csak szórványosan vizsgálták, ezért e folyamatokról kevés tudással rendelkezünk. A jövőbeni kutatások érdekes kérdése lehet, hogy a migráció hogyan járul hozzá a területi és társadalmi kohézió előmozdításához.

Dimitriskis Skuras és Alexandre Dubois tanulmánya (Business networks, translocal linkages and the way to new rural economy) a gazdaságföldrajzban már jól ismert relációs fordulat elméletét helyezi a vidékfejlesztés kontextusába. A kortárs gazdaságföldrajz a vidéket olyan nyitott és többszintű gazdasági térnek fogja fel, amely különböző hálózatok által jön létre, belső és külső szereplők együttműködésének eredményeképpen. A hagyományos értelemben vett tér fizikai határok által meghatározott képzetében a földrajzi távolság a meghatározó. Ezzel szemben a *relációs gondolkodás* (relational thinking) csak a hálózatokba szerveződött szereplők kapcsolatait látja, amelyeken keresztül információ, tudás és innováció tör utat magának akár kieső, periferikus vidékek felé is. A szerző több példával illusztrálja, hogy azok a vidéki kisvállalkozások, amelyek többszörös belső és külső kapcsolatokon keresztül kötődnek üzleti hálózatokhoz, gyorsabban növekednek és felülmúlják azokat, amelyek csak helyi hálózatok részei.

A vidéki hálózatosodás és vidékfejlesztés kapcsán a helyi partnerségen alapuló vidékfejlesztési koncepció, a LEADER program áll az elemzés fókuszában. A program, amely a helyi kormányzás és helyi szereplők együttműködésének támogatásán keresztül indítja be a helyi gazdaságok fejlődését, számos esetben sikeres közvetítő szerepet tölt be a köz- és magánszektor között. A szerző szerint ennek az az eredménye lehet, hogy a helyi gazdaság szerkezete elkezd átalakulni és az új vidéki gazdaság jegyeit kezdi mutatni. Biztató, hogy a jelenlegi állás szerint a 2014–2020-as tervezési időszakban várhatóan hasonló szempontok érvényesülnek, és a legkülönbözőbb vidéki szereplők továbbra is lehetőséget kapnak arra, hogy akár szektorok között vertikálisan, valamint földrajzi értelemben határon belül vagy kívül horizontálisan is keressék a számukra legmegfelelőbb partnereket az együttműködésre. Azt ugyanakkor a szerzők is elismerik, hogy a vidékfejlesztési és kohéziós szakpolitikusok dolga még sohasem volt ilyen nehéz, ha általánosan alkalmazható felzárkóztatási menetrendet szeretnének készíteni az ezerarcú vidéki Európának. Abban azonban egyetértés mutatkozik, hogy ha az új vidéki gazdaságra való átállás a

kiemelt cél, akkor átfogó helyi kormányzásra, ahhoz pedig erős, de rugalmas szakpolitikai keretre lesz szükség a jövőben.

Caroline Crowley és David Meredith jegyzi (*Agricultural reconstructing in the EU: an Irish case study*) a könyv egyetlen olyan tanulmányát, amely konkrét eseten keresztül illusztrálja a vidékiség változását: az ír mezőgazdaság elmúlt évtizedekben tapasztalt átalakulását vizsgálja a nemzeti és közösségi politikai döntések, illetve a nemzeti és globális gazdasági környezet keresztmetszetében. A tanulmány a produktivista narratíva jól ismert elemeit (konszolidáció, specializáció és intenzifikáció) érintve ad betekintést az ír mezőgazdaság közelmúltbeli változó képéről. A szerzők szerint a közös agrárpolitika produktivista modellje az egyes és a kettes tengely mentén két fejlődési pályán mozgatja az európai gazdálkodókat. Az egyes tengely mentén támogatáshoz jutókat gazdaságilag életképesnek, paraproductivistának, a kettes tengelyen keresztül finanszírozottakat pedig gazdaságilag életképtelennek, periproductivistának írják le. Ez a kettényíló agrárszektor kisszámú, gazdaságilag kiszámíthatóan működő paraproductivista termelőt állít szembe azzal a növekvő számú csoporttal, amely számára a gazdasági túlélést a különböző támogatások vagy a gazdaságon kívüli periproductivista tevékenységekből származó bevételek jelentik. A szerkezetátalakulás egyik fontos következménye az agráriumhoz való kötődését veszített vidéki terek és közösségek útkeresése, amely eredményezheti a már fentebb bemutatott új vidéki gazdasági formák megjelenését, de fel is gyorsíthatja a térség hanyatlását és fiataljainak elvesztését, ha nem sikerül tartalmat találni egy új típusú fejlődéshez.

Bettina Bock, Kovács Katalin és Mark Shucksmith tanulmánya (*Changing social characteristics, patterns of inequality and exclusion*) nyitja a könyv záró szakaszát, amely az európai vidék átalakulását és a szakpolitikai beavatkozások lehetőségét mutatja be három tanulmányban. Ez a tanulmány a válság utáni vidéki szegénység és társadalmi egyenlőtlenség problémakörével foglalkozik. A szegénységkutatás újabb megközelítése, amelyet a szerzők is magukénak éreznek, a társadalmi egyenlőtlenségekben nem a jól működő társadalom elosztási zavarát látja, hanem a dinamikusan változó, társadalmilag beágyazott, számos helyi és globális tényező hatásától függő jelenséget.

A társadalmi egyenlőtlenségek vidéki jellemzőjének európai helyzetére két példában kapunk betekintést. Egy 2003-as életminőség-felvétel alapján megállapítható, hogy az unió leggazdagabb tizenkét tagállamában minimális különbségeket találunk a városi és vidéki életminőség között. Ugyanakkor a szegényebb országokban – jellemzően az újonnan csatlakozottak körében – ez az összehasonlítás a városokban lakók magasabb anyagi jólétét és életminőségét mutatja. Ezzel szoros összefüggésben áll a másik példa, amely leszámol azzal a feltevessel, miszerint a vidéki étellel párosuló szubjektív jóllét kompenzálja az ott élő szegénységet. Igaz ugyan, hogy az étel-miszer-önellátás képességét egyes kutatások pozitív tényezőnek mutatták, de nincs bizonyíték arra, hogy a falusi élet anyagi-asságtól mentes idillje jobb életminőséget, összetartó helyi közösséget vagy

szorosabb társadalmi kapcsolatokat jelentene. Ezek után már nem okoz meglepetést, hogy a szegénység és társadalmi leszakadás területi mintázatának vizsgálata a periférián élők helyzetét mutatja a legsúlyosabbnak, elsősorban Európa déli és keleti vidékein. A szerzők hivatkoznak olyan kutatásokra is, amelyek a társadalmi kirekesztés és a földrajzi értelemben vett elzártság, illetve a társadalmi és lakóhelyi stigmatizáció közötti összefüggéseket vizsgálják. Számos hivatkozott eredmény alapján állítják a szerzők, hogy a politikai és gazdasági változások (lásd kelet-európai rendszerváltások és gazdasági szerkezetátalakulások) okozta elszegényedés egyik következménye az ezt elszennvedő emberek és a velük szegényedő lakóhelyük megbélyegzése, melynek Európában is példátlan esete a kelet-európai romák és gettószerű lakhelyeik megítélése a közbeszédben.

Nemes Gusztáv, Chris High és Anna Augustyn tanulmánya (Beyond the new rural paradigm: project state and collective reflexive agency) a kötetet összegző záróként is megállná a helyét, hiszen részletes ismertetést ad korunk európai vidékpolitikájának két lényegesnek ítélt tanulságáról: a projektállam-megközelítésről és a kollektív reflexív kapacitásról (collective reflexive agency). A projektállam kifejezést a szerzők szellemesen a résztvevők, célok és tevékenységek felett gyakorolt egyfajta önkényuralomként gondolják tovább, kiemelve többek között, hogy az általános módszerek alkalmazása a végrehajtás, a módszertan és az értékelés esetében hatékonyabbá tehetik ugyan a közpénzek elköltését, de nem alkalmasak a társadalmi hatások értékelésére. A projektszemlélet alapvetően szaktudásalapú, vagyis az elegendő humán és intézményi kapacitásokkal nem rendelkezők már a rajtvonal előtt kizáródnak a „projektjátzmákból”. Pozitív fejleményként jelenik meg, hogy a LEADER program elindításával olyan szabályozási tér jött létre, amelyben az érintett intézetek (pl. irányító hatóságok) és a helyi közösségek (informális helyi fejlesztési csoportok) működésében elegendő a kapacitás arra, hogy reflexív módon alkalmazkodjanak a folyamatosan változó kihívásokhoz, miközben közösségi, kollektív érdekeket szolgálnak. A szerzők megítélése szerint ez a képesség (collective reflexive agency), amellyel intézetek és csoportok működését lehet leírni, a LEADER-kezdeményezések sikerének legfontosabb eleme.

Andrew Copus, Thomas Dax és Philomena de Lima jegyzi azt a tanulmányt (Epilogue: Rural cohesion policy as the appropriate response to current trends), amely a kötet lezárása után, a tizenegy tanulmány tanulságai alapján tesz javaslatot az európai vidék- és kohéziós politika új vezérelvére, *vidéki kohéziós politika* (rural cohesion policy) néven. Ez a megközelítés azokra a szakpolitikai és gyakorlati fejleményekre vonatkozik, amelyeket a vidék- és területfejlesztésben dolgozó kutatók, szakpolitikások, fejlesztők az elmúlt évtizedek alatt elértek, értve ezen az integrált területfejlesztést, a térségi alapú vagy a helyi erőforrásokkal számoló fejlesztési megközelítéseket, de ide sorolható az OECD új vidékparadigmája is. Két ponton azonban kiegészítik ezt a sort, annak érdekében, hogy a 21. század kihívásainak kezelésére a vidék- és területi politikának is meglegyenek az eszközei. Egyrészt fontosnak tartják, hogy a jövőben a szakpo-

litikai döntéshozatalban jelenjen meg az inkluzív növekedés koncepciója, másrészt, ha lehet, még ennél is hangsúlyosabban kellene az együttműködést és a kapcsolatépítést elősegíteni.

A könyv visszatérő eleme az új tervezési időszakra való utalás, és a bizonytalanság, hogy vajon sikerül-e a szerzők által összefoglalt tanulságokkal hatni a politikai döntéshozatal folyamatára. Abban egyetértés látszik, hogy a lehetőség ott van az új szabályozási mechanizmusban, de számos, ma még bizonytalan elem okozhat kedvezőtlen változást. Sok függ az egyes nemzetállamok vidékpolitikája és az uniós intervenciók közötti kapcsolattól, a mezőgazdaságnak a nemzeti és regionális gazdaságokban betöltött szerepétől, az irányító és közvetítő kormányzati intézmények felépítésétől. Az ideális elképzelés több teret adna a több forrásból támogatott programoknak, de a még mindig jellemző egydimenziós, szűk látókörű nemzetállami végrehajtás megakadályozhatja a különböző alapok hatékony együttműködését, ami végeredményben továbbra is fenntartja a vidék- és területi politika különállását.

A kötet bizonyára megkerülhetetlen olvasmánya lesz mindazoknak, akik érdeklődnek az európai vidék- és területkutatással foglalkozó témák iránt, illetve szívesen merülnek el a részletes alaposággal feldolgozott szakirodalomban. Fontos még kiemelni, hogy a kötet megszületését lehetővé tevő ESPON program remekül megszerkesztett honlappal (<http://www.espon.eu>) rendelkezik, ahol tematikus térképek és adatbázisok is hozzáférhetőek az értő és érdeklődő közönség számára.